

YAHUDİLİK'TE DEFİN VE SONRASINA AİT GELENEKLER

*Ahmet GÜÇ**

ÖZET

Ölüsünü gömmek özellik belirten bir insani uygulamadır: diğer canlılar ölülerine bu kadar özen göstermezler. Bu uygulama çok eskidir; besbelli ki bu uygulama, ortaya çıkışı itibariyle sağlıkla ilgili sebeplerden dolayı değil, çünkü pek çok gömü âyinseldir. Yani ölü gömülürken âyinler yapılır ve yiyecek ve diğer teçhizat mezara konulurdu. Filistin'de yapılan arkeoloji çalışmaları cenazeyi gömme uygulamasının devamlılığının, ölünün mezarda ikamet ettiği ve yiyecek ve içecek takdimelerine ihtiyaç duyduğu inancını açıkladığını doğrulamıştır. Yahudilik'te de ölüyü gömme esas kabul edilmişti. Ölüye yas tutma; ağlama, elbiseleri yırtma, çul elbise giyme ve oruç tutmadan ibaretti. Cenazeler çoğunlukla mağaralara veya kayalarda oyulan mezarlara gömülürdü. Yeni Ahid döneminde ölü keten bezinden sargılara sarılırdı. Rabbinik gelenek yedi günlük sabit bit yas tutmayı emretmiştir.

SUMMARY

The Burial and Following Customs in Judaism

The burial of his dead is a distinctive human practice: no other animals so care for their dead. The practice is very ancient; it was evidently not due originally to sanitary motives, for most burials are ritual, for example rites were performed and food and other equipment placed in grave. The archeology of Palestine attests continuity of burial practice indicating of belief that dead dwelt in tomb and needed offerings of food and drink. In Judaism too burial was regarded as essential. Mourning consisted of lamentation, rending of garments, wearing sack-cloth and fasting. Burial was often in caves or tombs

* Doç. Dr., U.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı

excavated from rock. In New Testament period dead were wrapped in linen bandages. Rabbinical tradition enjoins seven days of strict mourning.

GİRİŞ

Ölüleri törenle defnetme geleneği sadece insanlara has bir fenomen gibi görünmektedir¹. Diğer bir ifadeyle, ölüsünü gömme insanı diğer türlerden ayıran bir uygulamadır. Bu uygulamanın, homo sapiens'in² habercisi sözde Neandertal³ veya Mousterian insan tarafından tatbik edildiği söylenmektedir⁴. Kur'an'da belirtildiğine göre, kardeşini öldüren Kâbil de, toprağı eşeleyen karga'nın delaletiyle, Hâbil'in cesedini toprağa gömmüştü⁵.

Görüldüğü gibi, ölen bir kimseyi defnetme geleneği ilk insanlardan günümüze kadar tatbik edilegelen bir uygulama olup her şeyden önce bunun insanî bir yanı vardır. Aynı zamanda bu uygulama, insanların ölümden sonraki hayatla ilgili inanç ve telakkilerini de yansıttığından, çeşitli milletlerin veya din mensuplarının defin ve sonrasına ait düşünce ve kanaatlerini öğrenmek açısından önem arz etmektedir. İşte biz de konunun bu önemine binaen Yahudilik'te ve Bursa Yahudileri'ne göre defin ve sonrasına ait gelenekleri incelemeyi uygun gördük.

YAHUDİLİK'TE DEFİN VE SONRASINA AİT GELENEKLER

Yehezkel Kaufmann, konu ile ilgili şu çarpıcı bilgileri verir: "Ruhun öteki dünyadaki kaderi gibi ölümler âlemi, ölüm ve defin ile ilgili törenler Yahve dininde rol oynamaz. Bu, Yahudi dininin en şaşırtıcı özelliklerinden birisidir. Ölen kimsenin ruhunun bedenden ayrı yaşayışı

¹ Green, Tamara M., "Tombs", Encyclopedia of Religion (ER), ed. Mircea Eliade, U.S.A. 1987, XIV, 551.

² Homo Sapiens: Bugün yeryüzünde yaşayan insan ırklarının hepsinin dahil olduğu tür. 1758 yılında Linne, bugün yaşayan insan türüne bu ismi vermiştir. Bkz. Örnek, Sedat Veyis, Etnoloji Sözlüğü, Ankara 1971, s.110.

³ Neandertal İnsanı (Homo neandertalensis): Eski taş çağı insanı. Bu insanın iskelet artığı ilkin 1856 yılında Düsseldorf yakınındaki bir mağarada bulunmuştur. Avrupa'nın başka yerlerinde (Fransa, İtalya) ve Asya'da (Kırım, Özbekistan) izleri bulunan Neandertal İnsanı'nın mağaralarda yaşadığı, avcılık yaptığı bilinmektedir. Bkz. Örnek, age, s.181.

⁴ Brandon, S.G.F., A Dictionary of Comparative Religion (DCR), London 1970, 164.

⁵ Bkz. Maide, 5/31.

ise halkın inancıdır. Fakat Kitab-ı Mukaddes'te bu inancın dinî veya ahlakî temeline rastlanmaz"⁶.

Yahudiliğin ilk dönemlerinde ölen kimsenin ruhunun toprağın altına, "Şeol"e (çukura)⁷, karanlıklar dünyasına⁸ indiğine ve orada ruhun, daha önce ölen atalarının ve akrabalarının arasına katıldığına inanılmıştır⁹. Aynı anlayışa göre, krallar dünyada tahtlarında oturmalarına rağmen¹⁰, Şeol'de eşitliğin olacağı inancı; küçük-büyük, kral-tutsak, efendi-köle birlikte uyurlar¹¹ sözleriyle ifade edilmiştir. Bu inanışa göre Şeol, bir koyu karanlık diyarı¹², dönüşü olmayan bir yerdir¹³.

Görüldüğü gibi başlangıçta Yahudilik'te ölümün herhangi anlamlı bir şekilde telafisi imkansız olarak sona erdiğini ve ölümden artakanın, yani ruhun, Şeol'de kasvetli bir hayata gittiği inancı vardı. Bu herkes için ortak bir kader olduğundan, o dönemde ölüm sonrasına ait bir yargı inancına da rastlanmamaktadır. Nihayet m.ö. ikinci asrın sonuna doğru, Yahudilik'te, öldükten sonra bir dirilişin olacağına ve ölünün yargılanacağına inanç belirli çevrelerde ihdas edilmiştir. M.S. 70'den sonra ise iman haline gelmiştir. Nitekim ünlü Yahudi bilgini ve filozofu Musa b. Meymun'un oluşturduğu iman esasları arasında...? Bu şekildeki bir ölümden sonraki hayat (eskatoloji) inancı, kişinin ferdi kaderinden ziyade, İsrail Ulusu'nun kurtuluşu ve Yahudi olmayanların (Gentiles) cezalandırılacağı hususuna daha fazla vurgu ile, vahiy ile irtibatlandırılmıştır. Yahudiler'in insan doktrinine göre yeniden diriliş fizikî olacaktır. Eskatoloji aynı zamanda, gelişi ile mevcut dünya düzenini değiştirecek olan Mesih düşüncesine de yol açmıştır¹⁴. Kısaca belirtmek gerekirse, Eski Ahid'de Şeol; ölümlerin ihmal edilmiş ve unutulmuş olarak uyudukları "yeraltı" için kullanılmış bir kelime olup bazan "cehennem" olarak da tercüme edilmiştir¹⁵. Dolayısıyla Şeol, tedricî olarak ceza yerine dönüştürülmüştür¹⁶.

⁶ Kaufmann, Yehezkel, The Religion of Israel, trans. and abrid. by Moshe Greenberg, Great Britain 1961, s.311.

⁷ Kitab-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit), İstanbul 1981, İşaya, 14/15 vd.; Hezekiel, 32/18 vd.

⁸ Eyüb, 26/5.

⁹ Tekvin, 25/8; II.Samuel, 12/23.

¹⁰ İşaya, 14/9 vd.

¹¹ Eyüb, 3/11 vd.

¹² Eyüb, 10/21 vd.

¹³ Meseller, 2/19; Eyüb, 7/9, 10/21.

¹⁴ Brandon, DCR, 263, 385.

¹⁵ Pike, E. Royston, Encyclopedia of Religion and Religions (ERR), Great Britain 1951, s. 350.

¹⁶ Brandon, DCR, 263, 385.

Yahudilik'te ölüm sonrası ile ilgili diğer bir düşünceye göre ruhun mezarla ve gömülmüş bedenle ilişkisi vardır¹⁷. Bu düşünceye işaret olarak, Rahel'in çocuğu için, onun Rama'daki mezarında ağladığı¹⁸; ruh çağırıcıların, zaman zaman ölü ruhlarından haber alma düşüncesiyle (necromancy)¹⁹, geceyi mezarlıkta kabirler arasında geçirdikleri²⁰ örnek gösterilmiştir²¹.

Verilen bilgilerden anlaşılacağı ve bazı kaynaklarda da belirtilmiş olduğu üzere, "Yahudilik'te âhiret inancı, tarihî bir gelişme takip etmiştir. Yahudi Kutsal Kitabı'nda, Daniel Kitabı'na kadar, âhiret inancı hakkında açık ifadelere pek rastlanmaz. İşaya'da: "Senin ölülerin dirilecekler; benimkilerin cesetleri kalkacaktır. Ey sizler, toprak içinde yatanlar, uyanın ve terennüm edin... Ve her yer ölülerini dışarı atacak"²² şeklinde yeniden dirilme inancına delil sayılabilecek ifadeler vardır. Daniel Kitabı'nda ise, ebedi hayatla ilgili olarak: "Ve yerin toprağında uyuyanlardan bir çoğu, bunlar ebedî hayata ve şunlar utanca ve ebedî nefrete uyanacaklar. Ve anlayışlı olanlar gök kubbesinin parıltısı gibi, bir çoğunu salaha döndürenler de yıldızlar gibi ebediyen ve dâima parlayacaklar"²³ denilmektedir.

Eski Mısır dininde olduğu gibi eski Yahudi Dini'nde de yeniden dirilme inancına delil sayılabilecek metinlerin günümüze ulaşmamış olmasından dolayı, eski Yahudilik'te âhiret inancının bulunmadığı, Yahudiler'in yeniden dirilme, yargı, cennet-cehennem konularındaki inancı sonradan İran'dan aldıkları ileri sürülmektedir²⁴...

Yahudilik'te ölüm ve sonrası ile ilgili olarak verilen bu bilgilerden sonra, defin ve sonrasına ait geleneklere geçmek mümkündür.

1. Yas Tutma

Ölen kimsenin arkasından yas tutma hemen hemen tüm uluslarda olduğu gibi İsrail'de de âdetti. Ölüm haberinin alınması üzerine ağlayıp feryat edilir, elbiseler yırtılır²⁵ ve çul elbiseler giyilir²⁶. Bu çul elbiseler genellikle vücuda yapışık olarak giyilen, göbek

¹⁷ Kaufmann, age, s.311.

¹⁸ Yeremya, 31/15.

¹⁹ Bkz. Sharpe, Eric J. , 50 Key Words: Comparative Religion, Great Britain 1971, s. 13.

²⁰ İşaya, 65/4.

²¹ Kaufmann, age, s.311.

²² İşaya, 26/19.

²³ Daniel, 12/2-3.

²⁴ Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara 1997, s.249 vd.

²⁵ Tekvin, 37/34; II.Samuel, 1/11, 3/31, 13/31; Eyüb, 1/20.

²⁶ Tekvin, 23/2, 37/34; II.Samuel, 1/11, 3/31.

civarında ve göğüs altında olan kaba bir kumaştan ibaretti²⁷. Ayrıca yas tutan kimseler oruç tutar, toprak zemin üzerinde oturur ve uyur²⁸, dudakları kapalı olarak, başı açık ve yalın ayak dolaşırlardı²⁹. Yine ölüm haberi üzerine bazı kimseler kendilerini yaralar veya saçlarını yoldu³⁰. Aynı zamanda, Levililer, 19/27 vd. ve Tesniye, 14/1'de yasaklanmış olmasına rağmen, yüzü veya sakalı traş etmek de âdetti³¹. Diğer taraftan, sakalını kapatan³² veya yüzünü örtenler de olurdu³³.

Yas tutanların yemeği, diğer bir ifadeyle "yas tutanların ekmeği"³⁴ başkaları tarafından temin edilirdi³⁵. Yas tutma süresi normalde yedi gündü³⁶. Bununla beraber Hz. Musa ve kardeşi Harun'a otuz günden fazla yas tutulmuştu³⁷. Aynı şekilde bir tutsak kadına, evlenmeden önce, anne-babasına yas tutmak üzere bir ay süre verilmişti³⁸. Yine bir kadın, kocasına uzun bir süre yas tutmuş; yağ sürünmekten sakınmış, yas veya dul elbisesi giymişti³⁹.

Yas tutmanın değişik bir şekli olarak, yas tutan kimse başının üzerine toprak döker⁴⁰, başını döndürür⁴¹ veya tüm vücudunu toza böler⁴² ve bir kül yığını arasına uzanır veya otururdu⁴³. Yas tutanlar, yıkanmaktan ve güzel koku sürünmekten de sakınırlardı⁴⁴. Çoğukere kadınlardan olan profesyonel yas tutucuların muhtemelen sabit ağıt şekilleri de vardı⁴⁵.

Yas tutma âdetlerinin asıl amaç ve anlamı zamanla unutulmuş ve çok geçmeden onlar üzüntü ve kederin ifadeleri olmaktan başka bir şey

²⁷ Bkz. II.Krallar, 6/30; II.Makkabiler, 3/19.

²⁸ I.Samuel, 31/13; II.Samuel, 1/22, 13/31; İşaya, 3/26.

²⁹ Hezekiel, 24/17; II.Samuel, 15/30; Ezra, 24/17, 23; Micah, 1/8.

³⁰ Yeremya, 16/6; Hezekiel, 7/18; karşı. İşaya, 22/12.

³¹ Yeremya, 41/5.

³² Ezra, 24/17, 23.

³³ II.Samuel, 19/5; karşı. 15/30.

³⁴ Hoşea, 9/4; bkz. Hezekiel, 24/17.

³⁵ II.Samuel, 3/35; Yeremya, 16/7.

³⁶ Tekvin, 50/10; I.Samuel, 31/13.

³⁷ Sayılar, 20/23; Tesniye, 34/8.

³⁸ Tesniye, 21/13.

³⁹ II.Samuel, 14/2, 5; Tekvin, 38/14, 19.

⁴⁰ Yoşua, 7/6; I.Samuel, 4/12; Nehemya, 9/1; II.Makkabiler, 10/25, 14/15; Eyüb, 2/12; Ezra, 27/30.

⁴¹ Eyüb, 16/15.

⁴² Micah, 1/10.

⁴³ Est. 4/3; İşaya, 58/5; Yeremya, 6/26.

⁴⁴ II.Samuel, 12/20, 14/2; Yudit, 10/3.

⁴⁵ Bkz. Yeremya, 9/16 vd.

olmamıştır. Bu durum, Kitab-ı Mukaddes'in, onları putperestlikle ilgili âdetler olarak yasaklamadığı gerçeğini açıklar. Diğer taraftan, doğrudan doğruya defin merasimleriyle irtibatlandırılmış olan kendini yaralama, traş olma ve vücuda dövme yaptırma yasaklanmıştır. Fakat saçını başını yolmak, çul elbiseler giymek, oruç tutmak ve diğerleri yasaklanmamıştır. Bu ayırımın niçin yapıldığı da açıklanmamıştır. Belki ölüyü ve ölümü hatırlatıcılar olarak bedensel işaretler sürmek, kirlilik alanının sürekli hatırlatıcıları olduklarından, nefret verici olarak düşünölmüş olabileceği ifade edilmiştir.

Öyle görünüyor ki Kitab-ı Mukaddes, ölülere ilgi göstermeyi ve yas tutmayı evrensel bir mesele, insan kültürünün bir eseri olarak görmüş ve onları tamamen dünyevî kabul etmiştir. Tevrat, Oziris kültüyle irtibatlandırılmış olmasına rağmen, Yakup ve Yusuf'un mumyalandığını⁴⁶ veya Mısırlıların Yakup için yas törenleri düzenlediklerini söylemekte sakınca görmemiştir. Ruhun ölümden sonraki hayatı da belirli dönemlerde Yahve dininin sahası dışında bırakılmıştır. İlk dönem Yahudi dînî anlayışına göre elbette Yahve Şeol'ü idare eder. Ancak, Yahve ile ölüler arasında hiçbir ilişki yoktur. Yine ifade edildiğine göre ölüler Yahve'yi methetmez; çukura (Şeol) gidenler O'na yalvarmaz veya O'nun şefkatini beklemez⁴⁷. Sebebi tam olarak açıklanamamakla birlikte, Kitab-ı Mukaddes dönemine ait din, Mısırlıların inancının merkezi bir motifi ve aynı şekilde Bâbil'de göze çarpan inançlardan biri olan "ruhun ölümden sonra yargılanması" hakkında hiçbir şey söylememiştir. Diğer bir ifadeyle, bu anlayışların hâkim olduğu dönemde İsrail dininde ölüler âlemi Tanrı'sızdır. Bu husus, Yahudilik gibi ilâhî kaynaklı bir din için büyük bir eksiklik olarak telakkî edilebilir. Çünkü eski Mısır'da ve Bâbilliler'de bile bir ölümden sonraki bir muhakemeden söz edildiği bir dönemde⁴⁸ Yahudilik gibi bir dinin başlangıcında şu veya bu şekilde bir öteki dünya inancından söz edilmemiş olmasını düşünmek imkansız gibi görünmektedir. Diğer taraftan, daha sonraki dönemlerde bu inancın eski İran dininden etkilenecek benimsenmiş olması da ayrı bir eleştiri konusu olarak değerlendirilebilir.

İsrail dini zaman içerisinde tüm tanrısalılığı Yahve'de toplayınca, ölülerin ruhlarını "tanrılar" olarak düşünmekten vazgeçilmiştir. Ancak, tanrılaştırılan ruh düşüncesinin daha önceki bir izi, ruhun geleceği söylemek üzere çağrılabilceği inancında kısmen devam ettirilmiştir⁴⁹.

⁴⁶ Tekvin, 50/1 vd., 50/26.

⁴⁷ İşaya, 38/18; Mezmurlar, 6/6, 30/10.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Sarıkcıoğlu, age, s. 21-22, 33.

⁴⁹ Kaufmann, age, s. 315

2. Ölünün Defnedilmesi

Yahudilik'te, bir kimse öldüğü zaman gözlerini kapatmak âdeti. Bu âdet, Tevrat'ta geçen şu ifadelerle dayandırılmıştır: "Mısır'a ben seninle beraber ineyeğim ve mutlaka seni yine çıkaracağım ve senin gözlerini Yusuf'un eli kapayacaktır"⁵⁰. Hemen hemen evrensel olan bu âdet, belki de ölümün uykuya benzetilmesiyle basitçe açıklanmıştır⁵¹. Aynı zamanda, bir üzüntü ifadesi olarak, en yakın akrabalar cesede sarılırlardı⁵². Bir taraftan da defin için hazırlık yapılırdı.

Filistin'de yapılan kazıların, defin uygulamasının devamlılığının, ölünün mezarda ikamet ettiği ve yiyecek ve içecek takdimesine ihtiyaç duyduğu inancını açıkladığını gösterdiği söylenmiştir⁵³. Ayrıca Tesniye, 21/22-23'e göre defin zorunlu görülmüştür. Çünkü Yahudilik'te, "defnedilmeden bırakılan ceset, üzerinde bulunduğu toprağı murdar eder" inancı vardır. Hatta ölüme mahkum edilenlerin cesetlerinin bile gömülmesi istenmiştir.

Ölüm ile defin arasında geçen süre konusunda kesin bir açıklamaya rastlanmamakla birlikte, muhtemelen normal şartlarda, ölen kimse aynı gün defnedilirdi. Bu, sıcak Doğu iklimlerinde sağlıklı ilgili olarak düşünülmüş bir tedbir olduğu gibi, aynı zamanda, cesede dokunmak suretiyle temizlik kanununun ihlâlüne karşı alınmış bir tedbir olarak da değerlendirilmiştir⁵⁴. Ayrıca, defin hususunda acele edilmesinin gerekliliği konusundaki hükümler Sara⁵⁵ ve Rahel'le⁵⁶ ilgili rivayetlerde de açıklanmıştır⁵⁷. Hz. Yakub'un defininin geciktirilmesinin ise, istisnâî bir durum olduğu belirtilmiştir. Çünkü Mısırlılar, Yahudiler'in atasına krallara yaraşır bir cenaze töreni düzenlemişlerdir⁵⁸. Öte yandan, idam edilenlerin cesetlerinin özellikle aynı gün akşam karanlığından önce defnedilmesi emredilmiştir⁵⁹. Filistin bölgesinde, ölen kimseyi bir an önce defnetme veya cenazeyi defnetmede acele etme âdetinin günümüzde de yaygın olduğu söylenmektedir⁶⁰. Açılan mezarlarda rastlanan toplu iğne ve diğer süslerin, bir zamanlar ölülerin

⁵⁰ Tekvin, 46/4.

⁵¹ de Vaux, Roland, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, trans. by John McHugh, Great Britain 1988, s.56.

⁵² Tekvin, 50/1.

⁵³ Brandon, DCR, 296.

⁵⁴ Sayılar, 19/11-14; HBD, 83.

⁵⁵ Tekvin, 23.

⁵⁶ Tekvin, 35/19 vd.

⁵⁷ HBD, 83.

⁵⁸ de Vaux, *age*, s.57.

⁵⁹ Tesniye, 21/22-23.

⁶⁰ HBD, 83.

tamamen elbiseleriyle gömülmüş olduklarını gösterdiği söylenmiştir⁶¹. Nitekim Kitab-ı Mukades'te Samuel'in, Şeol'den, üstündeki pelerini ile geldiği belirtilmiştir⁶². Ezra, 32/27'de de, askerlerin zırhları içerisinde, başları altında kılıçları ve vücutları altında kalkanları ile istirahata bırakıldıkları anlatılmaktadır. Ancak Yeni Ahid döneminde ölünün keten bezinden sargılara sarıldığı kaydedilmektedir⁶³. Bu durum, ölen bir kimsenin kefen bezine sarılarak defnedilmesi uygulamasına geçildiğinin bir göstergesidir. Ayrıca, Yeni Ahit dönemine ait âdetlere göre ceset yıkanır, hoş kokulu merhemlerle yağlanır, güzel kokular sürülür⁶⁴ ve yüzünün üstüne bir sargı veya peçete konulurdu⁶⁵.

Ölen bir kimsenin cesedinin mumyalanması uygulaması İsrail'de hiç tatbik edilmemiştir. Yakup ve Yusuf'un cesetlerinin mumyalanması ise, istisnâî bir durum olup tamamen Mısır âdetine bağlanmıştır⁶⁶. Eski Filistin'de tabut genellikle kullanılmazdı, fakat ölen kimsenin cesedi açık mezarlara konur ve çakallar ve kurtlar tarafından yağmalanmasını önlemek için üzeri taşlarla örtülür veya Megiddo'da olduğu gibi mağaralara ya da hava bacalarına konurdu⁶⁷. Aynı şekilde ceset mezara götürülürken tabuta konulmaz⁶⁸; bir cenaze tezkeresi üzerinde taşınırdı⁶⁹. Yine Yusuf'un cesedinin bir tabut içerisine konarak taşınmış olması, bu konuyla ilgili olarak kaydedilen yegâne örnek olarak gösterilmiş ve o da Mısırlılar'ın âdeti olarak açıklanmıştır⁷⁰.

İsraililer, ölen kimsenin cesedini yakma uygulamasını asla tatbik etmemişlerdir. İsraililerin Filistin'e gelişinden önce Filistin'de de böyle bir uygulamanın var olduğuna dair bir delile rastlanmamıştır⁷¹. Bununla beraber, m.ö. dört binli yıllarda Yakın Doğu'nun bazı yörelerinde cesedi yakmanın tatbik edildiği söylenmektedir. Ancak olağanüstü durumlarda cesedin yakıldığı olmuştur⁷². Diğer taraftan, bir cesedi yakmak, sadece adı kötüye çıkmış suçlulara⁷³ veya bir kimsenin ebedî olarak yok etmeyi istediği düşmanlara tatbik edilen bir zulüm olarak telakki edilmiştir⁷⁴.

⁶¹ de Vaux, age, s.56.

⁶² I.Samuel, 28/14.

⁶³ Yuhanna, 11/44, 20/6-7.

⁶⁴ Yuhanna, 19/39, 11/11-18.

⁶⁵ Luka, 23/53.

⁶⁶ Tekvin, 50/2-3; HBD, 83.

⁶⁷ HBD, 83.

⁶⁸ Bkz. II.Krallar, 13/21.

⁶⁹ II.Samuel, 3/31; karşı. Luka, 7/14.

⁷⁰ Tekvin, 50/26; HBD, 83.

⁷¹ de Vaux, age, s.57.

⁷² Bkz. Amos, 2/1 vd.; HBD, 83.

⁷³ Tekvin, 38/24; Levililer, 20/14, 21/19.

⁷⁴ Amos, 2/1.

Yahudilik'te cesede itina gösterilmiştir. Çünkü cesede itina göstermek, onun ruhunun kaderi açısından çok önemli sayılmıştır⁷⁵. Ayrıca, ölüyü gömmek bir sadâkat ve şefkat davranışı olarak değerlendirilmiştir⁷⁶. Gömülmeden gitmek ise, korkunç bir felaket kabul edilmiştir⁷⁷.

Cesede ve onun defnedilmesine gereken özeni göstermenin inançla ilgili yönü de vardır. Çünkü ruh ve beden arasında ayırım yapmak, İbranî mantalitesine yabancı bir şeydir ve bu yüzden ölüm, bu iki unsurun birbirinden ayrılışı olarak kabul edilmemiştir. Onlara göre yaşayan bir insan canlı bir "ruh" (nefes) ve ölü bir kimse de ölü bir "ruh", ölü bir "nefes"tir⁷⁸. Ölüm yok olmak değildir. Yahudiler'e göre beden var olduğu ve en azından kemikler durduğu sürece ruh, bir gölge gibi, Şeol'un yer altı meskeninde, son derece zayıf bir halde varlığını sürdürür⁷⁹.

Bu düşünceler cesede verilen önemi, defin konusunda gösterilen itinayı açıklamaktadır. Çünkü ruhun, bedene ne yapıldığını ölümden sonra da hissetmeye devam ettiğine inanılmıştır. İşte bundan dolayı gömülmeden bırakılmak, yırtıcı kuşlara ve vahşi hayvanlara bir yem olmak, bütün lanetlerin en kötüsü sayılmış⁸⁰ ve en kötü kader olarak kabul edilmiştir⁸¹.

3. Mezarın ve Mezarlığın Yeri

Yahudilik'te Atalar Dönemi'nden itibaren akrabalarla birlikte âile mezarlığında gömülmek, takip eden nesiller boyunca âdet haline gelmiştir⁸². Bundan dolayı, Yahudi ataları bir âile mezarlığı yeri satın almaya önem vermişlerdir⁸³. Belki de aynı anlayıştan hareketle, Yakub (a.s.), ataları ile birlikte gömülmek üzere Mısır diyarından götürülmeyi talep etmiştir⁸⁴. Âile mezarlığından ayrı gömülmek ise, bir ceza sayılmıştır⁸⁵. Yine ölüyü mezardan çıkarmak da bir nevi ceza olarak kabul edilmiştir⁸⁶.

⁷⁵ II.Samuel, 4/12; I.Krallar, 13/31; İşaya, 53/9.

⁷⁶ Tekvin, 47/29 vd.; II.Samuel, 2/5.

⁷⁷ Kaufmann, s.311.

⁷⁸ Sayılar, 6/6; Levililer, 21/11; karşı. Sayılar, 19/13.

⁷⁹ Eyüb, 26/5-6; İşaya, 14/9-10; Ezra, 32/17-32.

⁸⁰ I.Krallar, 14/11; Yeremya, 16/4, 22/19; Ezra, 29/5.

⁸¹ I. Samuel, 17/46.

⁸² Douglas, NBD, 170.

⁸³ Tekvin, 23/3 vd., 25/9 vd., 49/31.

⁸⁴ Tekvin, 47/29.

⁸⁵ I.Krallar, 13/22.

⁸⁶ İşaya, 14/19; Yeremya, 8/1.

Yahuda kralları dışında, ölümlerin şehirlerin içine gömüldüklerine dair hiçbir delilin mevcut olmadığı belirtilmiştir. Yine İbranî krallarının mezarlarına Kudüs'te hiç rastlanmamıştır. Muhtemelen onlar, Kutsal Şehrin Kedron Vadisi yamaçlarında defnedilmişlerdir⁸⁷. İlk Dönem Bronz Çağı mezarlarının Kudüs duvarlarının aşağısında, Kidron Vadisi yamaçlarında yer alması, Kudüs'ün, dünyanın sürekli oturlan en eski şehri olduğunu gösterdiği; dindar yahudilerin pek çok asır boyunca orada gömülmeyi arzu ettikleri ifade edilmiştir. Sebep olarak ise, onların, Mesih'in yeryüzünde o yerde görüneceğine inandıkları gösterilmiştir. İbranî krallarının aynı yerde defnedilmiş olmalarında da bu inancın etkili olma ihtimalinden de söz edilmiştir⁸⁸.

Mezarlar genellikle çevredeki yokuşlar üzerine dağıtılır veya toprağın mezarlık için elverişli olduğu yerlerde biraraya toplanırdı. Kitab-ı Mukaddes dönemi boyunca kayalık yamaçlar en çok tercih edilen defin yerleri olmuştur⁸⁹. Aynı zamanda mezar, âile mülkü sayıldığından, mezarın genellikle âileye ait olan yerde kazılmasına dikkat edilmiştir⁹⁰. Bazan mezarlar, kabristan olmak üzere satın alınan bir yerde de kazılabilirdi⁹¹. İşte âile mezarlıkları böyle bir anlayışın neticesinde kurulmuştur. Mesela Hz. İbrahim'in, Sara'nın defni için satın aldığı Hebron'un doğusundaki Makpela Mağarası⁹² daha sonraki günlerde Hz. İbrahim'in⁹³, İshak ve Rebeka'nın, Yakup ve Leah'in cesetlerinin gömüldüğü yer olarak âile kabristanı haline getirilmiştir⁹⁴. Keza Gideon ve Samson⁹⁵, Asahel ve Ahithophel⁹⁶ ve son olarak da Saul⁹⁷ âile mezarlığına defnedilmişlerdir. Samuel⁹⁸, Yoab⁹⁹ ve Manasse¹⁰⁰ örneklerinde olduğu gibi, İbraniler bezen kendi evlerinde de defnedilmişlerdir. Dindar Yahudiler, Babil'de Nehemya'nın yaptığı gibi, atalarının mezarlarının bulunduğu şehre dönmeyi çok arzu etmişlerdir¹⁰¹. Aynı arzunun sonucu olarak Yusuf (a.s) da, Firavun'dan,

⁸⁷ HBD, 83.

⁸⁸ Bkz. HBD, 83.

⁸⁹ HBD, 83.

⁹⁰ Yeşu, 24/30, 32; I.Samuel, 25/1; I.Krallar, 2/34.

⁹¹ Tekvin, 23.

⁹² Tekvin, 23/19.

⁹³ Tekvin, 25/9-10.

⁹⁴ Tekvin, 1/13, 49/29-32, 50/13; Douglas, NBD, 170.

⁹⁵ Hâkimler, 8/32, 16/31.

⁹⁶ II.Samuel, 2/32, 17/23.

⁹⁷ II.Samuel, 21/12-14.

⁹⁸ I.Samuel, 25/1.

⁹⁹ I.Krallar, 2/34.

¹⁰⁰ II.Krallar, 21/18.

¹⁰¹ II.Krallar, 2/5.

defin için Yakub'u (a.s) Filistin'e götürmesine müsaade etmesini istemiştir¹⁰².

Bir Yahudi'ye göre "babasının kabrine" gömülmüş olmak normal sayılmıştır¹⁰³. Hatta bu, bazı kimseler tarafından henüz hayatta iken arzu edilmiştir¹⁰⁴. Nitekim Davud (a.s), Saul ve Yonathan'ın kemiklerine son bir takdir olarak böyle bir jesti yapmış ve onları toplatıp babası Kiş'in kabrine gömdürmüştür¹⁰⁵. Âile mezarlığına alınmamak ise, Tanrı tarafından verilmiş bir ceza olarak telakki edilmiştir¹⁰⁶. Ancak, âile mezarlığından uzak bir yerde ölen kimseler tek başına gömülmüşlerdir. Beytel'in yakınında defnedilen Debora¹⁰⁷ ve Eprat yolunda defnedilen Rahel'in¹⁰⁸ durumu buna örnek gösterilmiştir. Onların mezarlarının yeri bir meşe ağacı ve bir sütunla belirlenmiştir¹⁰⁹. Ayrıca, Debora'nın, Beytel'de bir meşe ağacı altında defnedilmesinin, mezarların daha sonra kutsal mekânlar haline getirilen ağaçların altına konulması âdetine işaret olabileceği de söylenmiştir¹¹⁰.

"Kişinin babasıyla birlikte uyuması" ve "kişinin aslı (atası) ile birlikte yeniden biraraya getirilmiş olması" gibi ifadeler, belki de esas olarak bu âile bireylerinin, ataların ve İsrail ve Yahuda krallarının ölüm haberleri olabileceği ifade edilmiştir. Fakat orijinal mana sonradan daha derin bir anlam yüklenmiş ve bu tür kelime ve ifadeler ölümü belirten ciddî bir formül haline gelmiş ve aynı zamanda kan bağlarının mezarın ötesine ulaştığını belirten kesin bir formüle dönüştürülmüştür¹¹¹.

4. Mezarın Şekli

Başlangıçta İsrail mezarlarının normal şekli, yumuşak kayadan kazılan bir defin odası veya tabii bir mağaranın kullanılmış halidir. Giriş, yanlardan birine açılan dar bir geçittir. Diğer üç tarafta üzerlerine cesetlerin bulunduğu, raf şeklinde çıkıntılı kaya tabakaları vardır. Bazan, yeni cesetler için yer açmak üzere, içine iskeletlerin kemiklerinin bulunduğu bir çukura rastlanmıştır. Gerçekte bu mezarların, önemli bir devirde bir âile veya klan tarafından da kullanılmış müşterek mezarlar olma ihtimalinden de söz edilmiştir. Cesetlerin mezardaki duruş veya konuluş şekli hakkında herhangi bir katı kural konulmamış gibi görünmektedir. Bazı şahsî eşya ve

¹⁰² Tekvin, 50; HBD, 83; Douglas, NBD, 170-171.

¹⁰³ Hâkimler, 8/32, 16/31; II.Samuel, 2/32, 17/23.

¹⁰⁴ II.Samuel, 19/38.

¹⁰⁵ II. Samuel, 21/12-14.

¹⁰⁶ I.Krallar, 13/21-22.

¹⁰⁷ Tekvin, 35.

¹⁰⁸ Tekvin, 35/19-20.

¹⁰⁹ Douglas, NBD, 170.

¹¹⁰ HBD, 83.

¹¹¹ de Vaux, age, s. 59.

çömler kesedin yanına konulmuştur. Ancak, ölünün kullanabileceği düşünülerek mezara konulduğu sanılan bu takdimelerin, Kenanlılar döneminde olduğu kadar çok veya zengin olmadığı kaydedilmiştir. İsrail döneminin sonunda ise onlar, bir kaç vazo veya lamba ile sınırlandırılmışlardır. Fakat zamanla insanların ölümlerini kaderi hakkındaki düşünceleri gelişmiş ve dolayısıyla sunmuş oldukları hediye veya takdimeleri de sadece sembolik bir değer taşıyor hale gelmiştir.

Helenistik dönemde yeni bir mezar türü göze çarpmaya başlamıştır. Bundan böyle raflar yerine duvarın içinde dar girintiler dikey olarak açılmış ve cesetler onun içine konulmaya başlanmıştır. M.Ö. 100'den M.S. 100'e kadar en azından iki yüz yıl boyunca kemikler, yumuşak kireç taşından yapılmış sandıklar içinde istirahat bırakılmışlardır. Ölüm kemiklerinin korunduğu bu mahzenlerin büyük çoğunluğu Kudüs civarında ortaya çıkarılmıştır. Kayada açılan hava bacaları, sanduka, ağaç veya kurşun tabutlar gibi Filistin'deki diğer gömme metodlarının Eski Ahid dönemlerinden sonraya rastladığı söylenmektedir.

Bu tür mezarlara sahip olma ve bu geleneği devam ettirme isteği biraz pahalıya mal olurdu. Buna her âilenin gücü yetmezdi. Dolayısıyla fakirler basitçe toprak içinde dinlenmeye bırakılırlardı. Kudüs dışında, Kedron Vadisi'nde bir "avam çocukları mezarları" için tahsis edilmiş ortak bir alan vardı. Oraya "devletsiz kişilerin" ve ölüme mahkum edilmiş suçluların cesetleri atılırdı¹¹². İdamaya mahkum edilen bir suçlu veya bir düşman mezarı bazen bir taş yığını ile belirlenirdi. Bunun örnekleri, günahkâr Ahan¹¹³, Ai kralı âsi Abşalom¹¹⁴ ve beş Kenanlı kraldır¹¹⁵. Diğer taraftan zenginler, hayatta iken kendi mevkilerine yaraşır mezar yerlerini kendileri tedarik ederlerdi¹¹⁶. Nitekim Kudüs'teki önemli şahıslara ait olan bakımlı mezarların kalıntılarının hâlâ Şilo'da görülebileceği belirtilmiştir. Davud ve Ahaz'dan itibaren, onun haleflerinin de gömüldüğü, Yahuda krallarının mezarlığı, Davud'un eski şehrinin içindeki surların içerisinde yer almıştır¹¹⁷. Yapılan kazılar kaya içindeki iki dehlizi gün ışığına çıkarmıştır. Bu dehlizlerin, bu mezarların kalıntıları olabileceği düşünülmüştür. Onlar defalarca açılmış ve sonra taş ocağından taş çıkarma esnasında yıkılmışlardır¹¹⁸.

¹¹² Yeremya, 26/23, karşı. II.Krallar, 23/6, de Vaux, age, s.57-58.

¹¹³ Yeşu, 7/26.

¹¹⁴ II.Samuel, 18/17.

¹¹⁵ Yeşu, 8/29; Douglas, NBD, 171.

¹¹⁶ İşaya, 22/16; karşı. Eyüb, 3/14.

¹¹⁷ I.Krallar, 2/10, 11/43, 14/31; II.Krallar, 16/20.

¹¹⁸ De Vaux, age, s.58.

5. Mezarın Yerini Belirleme veya Mezar Taşı Dikme

İsrailoğullarında mezarın yeri bir sütunla belirlenirdi. Mesela Yakub (a.s) , Rahel'in mezarı üzerine bir taş sütun veya mezar taşı dikmiştir¹¹⁹ ve hiç oğlu olmayan Abşalom'un, "adının anılmasını sağlamak için", Kudüs yakınında kendisi için hazırlanmış bir taş sütunu vardı. Ona kendi adını koymuştu. Bugüne kadar o sütuna "Abşalom'un âbidesi" denilmiştir. Eski çağlarda, başka yerlerde olduğu gibi İsrail'de de dikilen bu sütunların bir adı da, "hatıra sütunu" idi. Ancak bunlar, Abşalom örneğinde olduğu gibi, ileride vâki olacak hali içine alan istisnâî örneklerdi¹²⁰. Bazı mezar taşları kesin olarak cenaze ile ilgili olarak dikilmiş âbidelerdi. Taş sütunlar (bamoth) aynı zamanda yüksek yerlerde de dikilmişti.

Yahudilik'te mezar üzerine veya bitişiğine anıt dikmek daha sonraki bir uygulamadır. Bu anıt dikme uygulamasının ilk yazılı zikri, Makkabiler'in Modin'deki mezarı ile ilişkili olarak geçmiştir¹²¹. Kedron Vadisi'ndeki üzerinde anıt bulunan ve Abşalom, Yosafat, St. James ve Zekeriya'ya ait olduğu söylenen mezarların hepsinin tarihinin, uzmanlara göre Grek döneminin sonu veya Roma döneminin başına ait olduğu ifade edilmiştir¹²².

6. Ölü İçin Mezara Yiyecek Koyma

İsrail'de bir ilgi ifadesi olarak ölüye yiyecek sunma yaygın bir âdetti¹²³. Kazılar, İsrailîlerin, Kenanlıların mezarına yiyecek koyma âdetini tatbik ettikleri bir dönemin varlığını göstermiştir¹²⁴. Diğer taraftan bazı metinlerde, istihza yollu da olsa, ölü'nün mezarının üzerine (veya bir putun önüne) konabilecek yiyeceklerden¹²⁵, ölen şahsa yiyecek takdim etmek¹²⁶ diye bahsedilmiştir. Tobias, 4/17'de yaşlı Tobias oğluna, kendi mezarının başında bol bol ekmek ve şarap vermesini öğütlemiştir. Fakat bu emrin, "Ahigas'ın Hikmeti" isimli putperest kitabından alınmış olduğu ve Tobias'ın kitabının şimdiki metninde bunun, bir cenaze töreni esnasında verilen sadaka olarak yorumlanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu metnin gerçek yorumu ne olursa olsun, bu ve benzeri âdetlerin uzun bir süre devam etmiş olduğu ve hâlâ hıristiyan dünyasında kısmen devam ettirildiği belirtilmiştir. Bütün bunlar, ölümden sonraki hayata inanma ve ölüye karşı bir sevgi

¹¹⁹ Tekvin, 35/20.

¹²⁰ II.Samuel, 18/18; Douglas, NBD, 171.

¹²¹ I.Makkabiler, 13/27, 30.

¹²² de Vaux, age, s. 58.

¹²³ Tesniye, 26/14.

¹²⁴ de Vaux, age, s. 60.

¹²⁵ Siracide, 30/18.

¹²⁶ Baruch, 6/26.

duygusunun ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Yoksa ölümlere yönelik ibadet fiilleri olarak düşünülmemiştir. Çünkü böyle bir davranış İsrail’de asla mevcut olmamıştır¹²⁷.

7. Ölüye Dua Etme ve Adına Kurban Sunma

Her ikisi de bir ölümler kültürüyle birbirine zıt olan ölümler için dua etme ve keffaret kurbanları sunma Eski Ahid’in tamamen sonlarında, II.Makkabiler, 12/38-46’da göze çarpmaktadır.

Tesniye, 26/14’deki ifadeler aynı âdetlere işaret gibi görünse de, orada İsrail’lilerin, matem yiyeceği olarak adı geçen şahsın yanına hiçbir şey almadığı, mukaddes olan ve fakirlere tahsis edilmiş bulunan (Tesniye, 26/13) öşür vergisinden ölümlere herhangi bir şey takdim etmediği açıklanmıştır¹²⁸.

8. Ölüm Haberinden Sonra Oruç Tutma

İsrail’de bir kimse öldüğü zaman onun yakınları ölü için oruç tutarlardı. Nitekim Davud, Saul ve oğlu Yonatan için -dövünüp ağlamanın dışında- akşama kadar da oruç tutmuştur¹²⁹. Aynı şekilde Abner’in ölümünden sonra da akşama kadar yiyip içmemiştir¹³⁰. Ancak, ölen çocuğu için oruç tutmamasından dolayı da hayretle karşılanmıştır¹³¹. Oruç günlerinin süresi bazan, normal yas tutma süresi olan yedi gün boyunca devam etmiştir. Nitekim Yabes sakinleri, Saul ve oğullarının cesetlerini gömdükten sonra yedi gün oruç tutmuşlardır¹³². Öte yandan Yüdit’in, bayram günleri dışında, dul kaldığı süre boyunca oruç tutmaya devam ettiği gerçeğine istisnâî bir durum olarak işaret edilmiştir¹³³.

9. Ölü Defnedildikten Sonra Ölü Evine Yiyecek Getirme

Ölen kimsenin komşuları veya arkadaşları, onun yakınlarına matem ekmeği ve “teselli kâsesi” getirirlerdi¹³⁴. Çünkü İsrailoğulları’nın anlayışına göre ölenin evine bulaşan murdarlık, orada yemeğin hazırlanmasını engellerdi¹³⁵. Ayrıca, cenaze defnedildikten sonra muhtemelen yas tutanlara bir “oruç bozma” yemeği verilirdi¹³⁶. Bazan

¹²⁷ de Vaux, age, s.60.

¹²⁸ de Vaux, age, s.60.

¹²⁹ II.Samuel, 1/12.

¹³⁰ II.Samuel, 3/35.

¹³¹ II.Samuel, 12/20-21.

¹³² Tekvin, 50/10; Yüdit, 16/24; Siracide, 22/12.

¹³³ Yüdit, 8/5-6.

¹³⁴ Yeremya, 16/7; Ezra, 24/17, 22.

¹³⁵ de Vaux, age, s.60.

¹³⁶ Yeremya, 16/7; karş. Hoşea, 9/4.

da, Yahuda krallarının cenaze törenlerine işaret etmek üzere "büyük bir ateş" yakılırdı¹³⁷.

10. Yaşayanlarla Ölüler Arasındaki İlişki

İsraililer arasında, yaşayanlarla ölümler arasında bir çeşit ilişkinin olduğu inancı yaygındı. Yasaklanmış olmasına rağmen¹³⁸, ruh çağırma yoluyla ölüden haber alma uygulaması¹³⁹ bu çerçevede değerlendirilmiştir. Kitab-ı Mukaddes dönemi insanının, "yeryüzünde bir isim ve bakiyeye" sahip olmak için çoluk çocuk sahibi olma konusundaki kaygısı da bu inanca dayandırılmıştır¹⁴⁰. Yine, küçük kardeşin yenge ile evlendirilmesi âdeti, ölünün hâlâ yaşadığını ve yaşayanların bakımına ihtiyaç duyduğu inancının göstergesi sayılmıştır. Aynı zamanda bu delilin, Yahvizm'in, Tekvin, 3/19'da, öldükten sonra yaşamayı inkarının umumi inancı temsil etmediğini gösterdiği söylenmiştir¹⁴¹. Ayrıca, küçük kardeşin yenge ile evlendirilmesi âdetinin, zannedildiği gibi bir atalar kültürünü devam ettirme ihtiyacı ile değil, "İsrail'de ölen erkeğin ismini yaşatmaya" ilgi gösterme gayesiyle teşvik edilmiş olduğu da ifade edilmiştir¹⁴². Çünkü Kitab-ı Mukaddes'te atalar kültürünün varlığına dair hiçbir şeye rastlanmadığı belirtilmiştir¹⁴³.

11. Cesedin Temiz Sayılmaması İnancı

İsrail'de, belki de ölümler kültürünün bir kalıntısı olarak, ölü bedeninin murdar (pis) sayılması ve bu murdarlığın cesede dokunan herkese bulaşacağı inancı vardı¹⁴⁴. Yine çürümeye mahkum edilmiş olan ceset ve onu içinde bulunduran mezar, her ikisi de temiz sayılmazdı ve bu kirliliğin onlara dokunanlara da geçeceğine inanılırdı¹⁴⁵. Hem ceset hem de mezarın dînen murdar sayılması muhtemelen ölümün diğer insanlara da sirayet edebileceği telakkisine dayandırılmıştır¹⁴⁶. Bu inanca göre eski kültürün gerçek objesi olan -ölünün bedeni üzerinde icra edilen- faaliyeti ortadan kaldırmak mümkün olmadığından, onun temiz olmama hali her şeyin en şiddetlisi (öldürücüsü) olarak açıklanmıştır. Bu düşünceden hareketle ceset ve ruh, Tanrı'nın alanından alınıp en uzak yere götürülmüştür. O dönemin yaygın inancına göre ruh bir tanrı olamaz, sadece bir gölge olabilirdi ve ölü üzerinde icra edilen faaliyet

¹³⁷ II.Tarihler, 16/14, 21/19-20; Yeremya, 34/5.

¹³⁸ Levililer, 19/31; Tesniye, 18/11; I.Samuel, 28/3; İşaya, 8/19.

¹³⁹ I.Samuel, 28/7-13 vd.

¹⁴⁰ II.Samuel, 14/7.

¹⁴¹ Brandon, DCR, 296.

¹⁴² Tekvin, 38/8; Tesniye, 25/5-10; Rut, 4/5, 10.

¹⁴³ Kaufmann, age, s.313.

¹⁴⁴ Bkz. Tesniye, 21/22-23.

¹⁴⁵ Levililer, 21/1-4, 22/4; Sayılar, 19/11-16; Ezra, 43/7.

¹⁴⁶ Sayılar, 5/2; Levililer, 21/11.

kirletici olduğu için, ona dînî içerik veya anlam da atfedilmezdi. Sonuç olarak ruh, tüm ölümden kurtuluş vasıtalarından mahrum bırakılırdı. Çünkü, o takdirde böyle bir kurtuluş yalnız bir tanrı mertebesine yükselme veya yükseltilme ya da bir ölen tanrı ile özdeşleştirilmeye göre düşünülemezdi. Her ikisi de İsrail dini tarafından reddedilmişti. Ayrıca, bu anlayışın yaygın olduğu dönemlerde, öldükten sonra bir yargı olabileceği düşüncesi de benimsenmemişti. Çünkü o zamanların telakkisine göre böyle bir yargı, yargıçlar olarak yeraltı tanrılarını ve dindarlığın bir mükafatı olarak tanrı derecesine yükseltilmeyi gerektirirdi. Hatta ruh-Şeol ilişkisi düşüncelerine önem vermeme yönünde bir eğilimin Tekvin, 2-3'deki anlatımdan mülhem olmuş olabileceği söylenmiştir. Çünkü oradaki anlatıma göre ruh, Tanrı'nın nefesi, beden de yeryüzünün toprağıdır. Hakikatte ölüm vardır, fakat topraktan yaratılan bedenin tekrar toprağa dönüşünden sonra Tanrı ruhu geri almıştır¹⁴⁷. Dolayısıyla, ruhun ölümden kurtarılması problemi Kutsal Kitap'ta çözülmeyen kalmıştır. İzin verilen yegâne kurtuluş şekli, Enoh¹⁴⁸ ve İlyâ'nın biricik örneklerinde olduğu gibi¹⁴⁹, canlı olarak göğe yükseltilmektir¹⁵⁰.

O halde, sonraki yahudiliğin bu konu ile ilgili inancını Kitab-ı Mukaddes'inkinden ayıran şey ölümsüzlük düşüncesidir. Muhakkak ki Kitab-ı Mukaddes çağı, ruhun yargılanması gibi bir düşüncüyü henüz oluşturmayı da başaramamıştı. Çünkü ölüm; cehenneme ait iğrenç bir tanrı, ölen bir tanrı ve ölümlerin tanrı derecesine yükseltilmesi tasavvurlarıyla kirletilemeyecekti. Ölümü ile birlikte kirlilikle kuşatılacağı düşünülen ruhun, o âlemdeki kutsallığa bir yol bulmaya muktedir olması mümkün değildi. Dolayısıyla o dönemde; "kutsalın, yani Tanrı'nın, Şeol'de ikamet edenler arasında yeri olmadığından, orada yargı, mükafat ve ceza da yoktur" diye düşünülüyordu. Fakat bu konuda sonradan gelinen nokta, ölümsüzlüğe inanç olmayıp, ruhun ölümler âleminden Tanrı'ya yükseltilmesidir. Yahudilik'te bu konu ile ilgili inanç değişikliği asırlarca sonra vuku bulmuştur¹⁵¹.

¹⁴⁷ Tekvin, 3/19; Mezmurlar, 104/29 vd.

¹⁴⁸ Tekvin, 5/24.

¹⁴⁹ II.Krallar, 2/11.

¹⁵⁰ Kaufmann, age, s.316.

¹⁵¹ Kaufmann, age, s.316.